

УДК 316:352.071

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2022.95.2>

Т. М. ІВАНЕЦЬ

кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії та соціології
Маріупольський державний університет

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (НА ПРИКЛАДІ М. МАРІУПОЛЯ)

Стаття присвячена аналізу проблеми збереження локальної ідентичності внутрішньо переміщених осіб в контексті забезпечення соціальної безпеки. Розглянуто основні підходи до визначення поняття «ідентичність» в рамках наукових парадигм. Проаналізовано особливості підходу до визначення ідентичності Е. Еріксона: співвідношення ідентичності та ідентифікації, зв'язок ідентичності та середовища, сутність групової ідентичності та особливості її використання в політичному процесі. Охарактеризовано поняття «локальна ідентичність» як прояв територіальної ідентичності, визначено основні рівні та компоненти локальної ідентичності, місце локальної ідентичності в процесі розбудови об'єднаних територіальних громад, який активізувався в рамках стратегії децентралізації у 2014 році. Досліджено основні риси іміджевого образу Маріуполя до 2014 року та особливості формування нової локальної ідентичності після 2014 року. Виокремлено основні напрямки формування нової локальної ідентичності, охарактеризовано підходи до формування локальної ідентичності в рамках стратегії розвитку міста до 2030 року. Проаналізовано особливості перенесення питань пов'язаних з локальною ідентичністю громад у сферу соціальної безпеки. Визначено основні виклики, які загрожують локальній ідентичності громад, що знаходяться на окупованій території, а саме втрата елементів, які традиційно виступали основою для формування локальної ідентичності; асиміляція членів громади як спосіб пристосуватися до нових умов; штучна руйнація локальної ідентичності як цілеспрямована політична стратегія окупаційної влади. Виокремлено та досліджено соціальні структури, які в нових умовах стають механізмами збереження та відтворення локальної ідентичності. Розглянуто особливості та основні напрямки діяльності мережі інформаційно-гуманітарних хабів «Я Маріуполь», створеної за участі Маріупольської міської ради, визначено її роль у збереженні локальної ідентичності маріупольців.

Ключові слова: локальна ідентичність, територіальна громада, внутрішньо переміщена особа, соціальна безпека, «Я Маріуполь».

Постановка проблеми. Збройна агресія РФ стала причиною багатьох соціальних процесів, які мають потенційно небезпечні наслідки

для нашого суспільства в цілому. В нових умовах до сфер відповідальності соціальної безпеки країни додаються нові напрямки, у тому числі питання, пов'язані з локальною ідентичністю. Бойові дії та окупація українських територій російськими військами призвели до виникнення масштабних потоків біженців та внутрішньо переміщених осіб. Це сприяло актуалізації в рамках порядку денного питання щодо збереження ідентичності в межах тих територіальних громад, переважна більшість населення яких була змушена виїхати, а ті, хто залишився, опинився під контролем окупаційної влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом, проблема ідентичності для наукової думки не є новою. Сучасні підходи до інтерпретації цієї поняттєвої категорії розглядали у своїх роботах О. Зорич, Л. Угрин, Л. Хашиєва. В умовах розгортання процесів децентралізації та формування об'єднаних територіальних громад актуальності в науковому дискурсі набула категорія «локальна ідентичність». Визначенням її місця в категоріальному апараті державного управління займалися О. Євтушенко, Я. Котенко, А. Ткачук, Е.Сергієнко, М. Бриль, Т. Бевз, М. Грищенко, форми та типи локальної ідентичності досліджували Е. Морозова, Е. Улько, в контексті формування територіальних громад локальну ідентичність розглядали Я. Котенко, О. Сергієнко, М. Суслів, роль локальних спільнот у формуванні локальних ідентичностей аналізувала Л. Овчиннікова. Однак, враховуючи втрату в сучасних умовах громадою такої важливої характеристики локальної ідентичності як прив'язка до території, це питання актуалізується та потребує проведення додаткових досліджень та вироблення нових підходів.

Мета статті. Проаналізувати проблему збереження локальної ідентичності внутрішньо переміщеними особами в контексті забезпечення соціальної безпеки суспільства (на прикладі м.Маріуполь).

Виклад основного матеріалу. Проблема ідентичності почала активно аналізуватися ще на початку ХХ століття в рамках різних наукових парадигм, серед яких можна виділити психоаналітичну, соціологічну, примордіалістську, конструктивістську [3, с. 10–11]. Одним з перших дослідників, хто почав цікавитися цим напрямком, вважають З. Фрейда, і хоча він не використовував поняття ідентичність у своїх роботах, але, у той самий час, ввів до наукового дискурсу близьке до нього поняття «ідентифікація» та вперше спробував застосувати психоаналіз для виявлення прихованої ідентичності [3, с. 7].

Символічні інтеракціоністи, такі як Дж. Мід, Ч. Кулі, Г. Блумер, аналізували ідентичність через призму поняттєвої категорії «самість», вважаючи, що ідентичність формується шляхом комунікації між конкретним індивідом та соціальними групами, до яких він себе відносить та які його визнають. Тобто, як колективна ідентичність впливає на «самість» індивіда, так і індивід впливає на колективну ідентичність [3, с. 8].

Прихильники примордіалізму визначали ідентичність через припущення, що для всіх соціальних груп, як великих, так і малих,

є притаманним певний набір характеристик, які являються константою (тобто не підлягають змінам). Конструктивісти навпаки вважали ідентичності гнучкими феноменами, яким притаманна множинність, взаємопов'язаність, розгалуженість, віртуалізація – всі ці характеристики дозволяють ідентичностям включатися в процеси оновлення комунікаційних зв'язків [3, с. 10].

Перше обґрунтування категорії «ідентичність» з використанням міждисциплінарного підходу дав американський психолог Е. Еріксон. Він стверджував, що ідентичність базується на двох складових: усвідомленні індивідом власної тотожності й неперервності існування та усвідомленні визнання цих характеристик іншими індивідами. Сукупність процесів та механізмів формування ідентичності Е. Еріксон називав ідентифікацією. Ідентичність формується через відмову індивіда від одних ідентифікацій, та об'єднання та асиміляції інших ідентифікацій. Таким чином, ідентичність – це не статичне явище, вона формується та розвивається впродовж всього життя людини, виступаючи функціональним ядром особистості, яке забезпечує її цілісність та неперервність свідомості [10, с. 51]. Також Е. Еріксон наголошував на обумовленості ідентичності індивіда середовищем, в якому він знаходиться, тобто ідентичність людини пов'язана з тим суспільством, в межах якого вона проходить своє становлення та пов'язана зі здатністю усвідомлювати себе частиною цього суспільства [9, с. 8].

Таким чином, в загальному розумінні ідентичність – це визнання та усвідомлення індивідом своїх унікальних характеристик, своєї належності до певних соціальних груп та спільнот, яке відбувається під впливом зовнішнього оточення в рамках процесів соціалізації, що триває протягом всього життя.

Локальна ідентичність являється одним із рівнів територіальної ідентичності. Дослідник Я. Котенко виділяє наступні рівні територіальної ідентичності: локальний (місцевий); регіональний; державний/ національний; глобальний [6, с. 8]. Загалом, спираючись на визначення локальної ідентичності такими вітчизняними науковцями як Я. Котенко, Е. Сергієнко, М. Бриль, Т. Бевз, М. Грищенко, можна трактувати її як ідентифікацію людини з певною територією та місцевим товариством, яка передбачає наявність почуття причетності до цієї території, подій, що там відбуваються, цінностей, норм, традицій, культури тощо [2, с. 150–151].

Розбудова об'єднаних територіальних громад в рамках процесів децентралізації передбачала формування локальних ідентичностей, бо саме ідентифікація людей з певною територіально-адміністративною одиницею дозволяла інтенсифікувати їхні зусилля по об'єднанню для вирішення суспільно важливих для громади питань.

Формування локальної ідентичності відбувається на трьох рівнях: емоційний рівень (емоційна прив'язаність, почуття індивіда до своєї громади – від захвату до неприйняття та відрази); когнітивний рівень

(колективна пам'ять, поінформованість про особливості функціонування громади, у тому числі про спосіб життя, традиції, історію, соціально-економічний та політичний розвиток, соціальні потреби тощо); поведінковий рівень (готовність до дій та мотивація – вони залежать від формування вдалого соціального середовища для реалізації потреб індивідів) [5].

Дослідники І. Попова, Н. Демченко, А. Лебедін вважають, що локальна ідентичність формує імідж громади, який вирізняє її та її мешканців з поміж інших громад, створює відчуття захищеності та гордості за свою малу батьківщину [8, с. 141]. Якщо аналізувати іміджевий образ Маріуполя, то до 2014 року це місто асоціювалося, перш за все, з металургійною та машинобудівною промисловістю, поганою екологією, провінціальністю (у порівнянні з Донецьком). Після 2014 року розпочинаються активні кроки щодо зміни іміджу Маріуполя та формування образу сучасного регіонального центру, що передбачало у тому числі конструювання нової локальної ідентичності.

Загалом, серед основних компонентів формування локальної ідентичності територіальної громади сучасні дослідники виокремлюють наступні: локальний територіальний менталітет; уявлення індивідів про характерні риси та властивості території; територіальні інтереси; локальна самоідентифікація, відчуття належності до певної території [8, с. 139].

Формування нової локальної ідентичності в Маріуполі відбувалося з урахуванням зазначених вище компонентів. До цього процесу були залучені органи міської влади, містоформуючі підприємства (такі як Метінвест), міжнародні організації (ЮНІСЕФ, USAID, ПРООН, Європейська Асоціація місцевої демократії (ALDA), представники ЄС та посольства іноземних держав тощо) та розвивався він одразу за декількома напрямками:

1. Створення інфраструктурних орієнтирів та магнітів, побудова зручного для життя міста. В рамках цього напрямку реалізовувалися чисельні будівельні та реставраційні проекти. Наприклад, проект освітлення Площі Свободи отримав нагороду на міжнародному конкурсі світлового дизайну Lighting Design Awards (Лос-Анджелес, 2021 рік). Це була перша в Україні площа, яка існувала і в реальному, і у віртуальному вимірах. Крім цього, у 2021 році було реалізовано наступні інфраструктурні проекти: реставрація басейну «Нептун»; ремонт пірса в межах спільного проекту муніципалітету та Метінвесту «Більше ніж сталь»; реконструкція парку імені Гурова; ремонт набережної; ремонт Центру комплексної реабілітації людей з інвалідністю № 2; реставрація будинку з годинником; розпочато роботи в рамках «Створення науково-освітнього простору Музей науки у місті Маріуполь».

2. Формування якісно нових відносин в межах громади. Досягнення цієї мети передбачало, по-перше, формування соціально відповідальної влади, у тому числі шляхом розгалуження каналів комунікації між

владою та населенням (громадська приймальня, зворотний зв'язок на офіційному сайті міської ради, сторінки в соціальних мережах тощо) та прищеплення державним службовцям цінностей нової державної служби з високим рівнем соціальної відповідальності (цільова програма «Новий муніципалітет» у м. Маріуполі на 2018–2022 роки», пілотна наукова програма «Школа лідерів територіального розвитку», запущена у 2019 році). По-друге, формування активної громадськості, у тому числі через залучення громадян до формування порядку денного в місті, визначення напрямків розвитку, розв'язання нагальних питань (через бюджет громадської участі, сприяння соціальному підприємництву, заохочення до участі в міжнародних грантових проєктах) [4, с. 53–54].

3. Формування бренду міста. У 2016 році, в рамках розробки бренду Маріуполя, був запущений хештег #ТутВарто, який об'єднав всі найбільш значущі події та ініціативи міста: #ТутВарто працювати, #ТутВарто вчитися, #ТутВарто будувати, #ТутВарто жити тощо. Цей слоган став одним зі складових елементів візитної картки Маріуполя та добре впізнаваним серед мешканців міста [4, с. 53].

4. Формування культурних та туристичних орієнтирів. Робота з цього напрямку передбачала формування образу Маріуполя як культурного та туристичного центру. Було започатковано ряд фестивалів всеукраїнського масштабу, таких як М-фест на березі моря, Гогольфест, фестиваль класичної музики Маріуполь класік. У 2020 році Маріуполь отримав титул «Велика культурна столиця», у 2021 році зайняв перше місце у сфері розвитку туризму в Приазов'ї. У 2022 році планувалося реалізувати цілий ряд туристичних мікропроєктів, серед яких історичний мікрофестиваль «Битва на Калці», англомовний табір «Mariupol Guide Camp 2022» для підготовки кваліфікованих англомовних гідів в Маріуполі, створення мобільного додатку «Mariupol Travel», створення тематичної серії мініскульптур «Гастрономічні цікавинки Маріуполя», проєкт з популяризації творчості та особистості видатного маріупольського живописця Архіпа Куїнджі «OPEN AIR KUINJI GALLERY», створення професійного довідника та промороликів кінолокацій Маріуполя [7].

В рамках нової стратегії розвитку міста до 2030 року, яка була прийнята наприкінці 2021 року та до розробки якої долучилися представники місцевої влади, громадськість, представники бізнесу, українські та міжнародні експерти, міжнародні організації (зокрема USAID), передбачалася реалізація цілого комплексу кроків по формування нового образу та іміджу Маріуполя. Перш за все, відхід від сприйняття Маріуполя як металургійного міста: акцент мав зміститися на розвиток галузей-супутників, які мали диверсифікувати економіку та створити образ Маріуполя як сучасного інноваційного міста. Серед таких галузей визначалися ІТ-сектор, медицина, харчова промисловість, водна біоекономіка, туризм [6].

Російська агресія кардинальним чином змінила ситуацію та актуалізувала якісно нові виклики, які несуть у собі загрозу не лише ідентичності громад, але й безпеці суспільства в цілому. Гостро постало питання збереження локальної ідентичності в умовах, коли люди були змушені залишати власні громади, переміщатися як всередині країни, так і за її межі, інтегруватися в інші територіальні структури. Що стосується Маріуполя, то тут ситуація ускладнюється ще й тим, що місто знаходиться в окупації, а окупаційна влада активно реалізовує політику, спрямовану на повну ліквідацію як локальної, так і національної ідентичності.

Серед сучасних викликів локальної ідентичності громад, що знаходяться на окупованій території, можна виділити три основні блоки:

1. Втрати елементів, які традиційно виступали основою для формування локальної ідентичності (розпорошеність членів територіальної громади та втрата територіальної прив'язки; зникнення традиційних каналів зв'язку та комунікацій; знищення структур, які виступали функціональною основою для громади – підприємства, органи влади, установи; втрата культурної складової ідентичності: місцеві свята, звичаї, фестивалі тощо).

2. Асиміляція як спосіб пристосуватися до нових умов (як в рамках громад на території України, так і в інших державах).

3. Штучна руйнація локальної ідентичності як цілеспрямована політична стратегія окупаційної влади.

В цих умовах звичайні підходи до формування та збереження локальної ідентичності перестали бути ефективними, а нові поки що не вироблені, що також виступає загрозою для соціальної безпеки українського суспільства. Однак, не дивлячись на це, вже можна виділити декілька основних соціальних структур, за допомогою яких сьогодні зберігається та відтворюється локальна ідентичність:

1. Родина (більшість вимушених переселенців переміщується саме в форматі родини, при чому спостерігається тенденція до розширення розуміння цієї категорії – часто для спільного проживання на новому місці об'єднуються декілька поколінь, брати та сестри зі своїми родинами, дальні родичі, близькі друзі тощо).

2. Трудові колективи (люди переміщуються вслід за підприємствами та установами, де вони працювали, особливо це стосується тих родин, в яких декілька людей працювало на одному підприємстві, в цих випадках трудові колективи почитають виконувати об'єднану функцію, виступати центрами, навколо яких концентрується та зберігається локальна ідентичність).

3. Благодійні організації та фонди, що створюються за ініціативи переселенців (існує тенденція до створення подібних організацій переміщеними особами на новому місці проживання, зазвичай їх основна мета – допомогти тим, хто опинився в знайомій для них складній ситуації, однак дуже часто такі організації стають центрами тяжіння для

представників певної територіальної громади та місцем відтворення локальної ідентичності).

4. Культурні та громадські заходи, присвячені проблемам певної територіальної громади (виставки, мітинги, чаювання, зустрічі в різних форматах, спрямовані на те, щоб люди з певної територіальної громади мали можливість зустрітися зі своїми земляками, поспілкуватися, продемонструвати власну позицію щодо певних питань та наявність єдиної локальної ідентичності).

Треба враховувати, що локальна ідентичність реалізується, перш за все, через ідентифікацію з місцем народження, географічними особливостями, історичною спадщиною, через зв'язки з людьми (колегами, друзями, рідними, відомими особами), економічну спеціалізацію громади, певну колективну поведінку в громаді, яка може бути як фактичною, так і уявною [6]. І саме на ці ключові складові ідентичності треба звернути увагу в рамках програм, спрямованих на її збереження. Однак, на сьогодні єдиної державної стратегії щодо підтримки та збереження локальних ідентичностей у нас немає, тому більшість комунікацій формується інтуїтивно та виключно на громадянському рівні.

Унікальним проявом практичної реалізації політики збереження локальної ідентичності можна вважати проєкт Маріупольської міської ради по відкриттю на території України мережі інформаційно-гуманітарних хабів «Я Маріуполь», де надається не лише гуманітарна допомога маріупольцям, які були змушені тікати від російської агресії, але й психологічні та правові консультації, допомога з питань працевлаштування, медична допомога, реалізуються освітні проєкти, ведеться робота з маріупольськими дітьми, у тому числі організація їх відпочинку [1].

Важливо, що ці центри не лише надають різноманітну допомогу, але й виступають майданчиком для збереження маріупольцями власної ідентичності, у тому числі через комунікацію та допомогу один одному (від маріупольця до маріупольця), виступаючи своєрідним орієнтиром для людей, що втратили своє місто та свій дім. В межах напрямку «Я Маріуполь. Культура» проводиться робота по просуванню культурного образу Маріуполя на рівні країни та за її межами, збереженню та приверненню уваги до особливостей маріупольської ідентичності, об'єднанню маріупольців у сфері творчості з метою конструювання оновленої локальної ідентичності, яка б могла ефективно функціонувати в нових умовах та реагувати на нові виклики.

Однак при цьому виникає потреба в визначенні нових орієнтирів, на які би спиралася ця оновлена локальна ідентичність, так званих «нових магнітів». Ці унікальні характеристики мають асоціюватися саме з маріупольською громадою та вирізняти її серед інших громад, що є дуже важливо для збереження ідентичності в умовах розпорощення населення Маріуполя та втрати всіх тих орієнтирів, які використовувалися для консолідації в попередній період. Враховуючи

комплексність зазначених задач, їх вирішення можливо лише за умови об'єднання зусиль наукової спільноти, громадськості та органів державної й місцевої влади.

Висновки і пропозиції. Таким чином, локальна ідентичність в умовах збройної агресії з боку РФ не втратила свого значення, але відбувається поступова трансформація цього поняття. З одного боку, локальна ідентичність втрачає територіальну прив'язку, з іншого боку, саме вона виступає базовим елементом для існування територіальних громад, які опинилися в окупації (чи на лінії фронту) та стикнулися з процесами масового переміщення власного населення. Все це вимагає подальшого наукового осмислення даного феномену.

Збереження локальної ідентичності внутрішньо переміщених осіб в умовах, коли однією з ключових задач агресора є знищення наших національних характеристик, що проявляється у політиці винищення будь-яких регіональних (культурних, мовних, релігійних) ідентичностей шляхом примусового насадження власних зразків та цінностей, стає стратегічною задачею соціальної безпеки, вирішення якої вимагає не лише зусиль громадськості, але й підтримки з боку держави.

Нові умови існування локальної ідентичності вимагають нових механізмів для її формування та збереження, які на сьогодні ще не розроблені. Найбільш ефективним практичним втіленням концепції щодо збереження локальної ідентичності внутрішньо переміщених осіб на сьогодні став проект Маріупольської міської ради «Я Маріуполь», який представляє собою мережу хабів, які функціонують в 13 містах України та виступають центрами тягіння для маріупольців. Але враховуючи суспільну значущість проблеми, вона вимагає розробки загальної державної стратегії з залученням науковців, міжнародних експертів та представників широкої громадськості.

Список використаної літератури

1. Благодійний фонд допомоги Маріуполю. URL :<https://mhhelp.org.ua/>
2. Свтушенко О., Сулов М. Поняття «локальної ідентичності» в категоріальному апараті науки державного управління. *Public Administration and Regional Development*. 2021. № 1. С. 140–165.
3. Зорич О. Феномен ідентичності: конфлікт інтерпретацій. Наукові записки. Випуск 5(67). 2018. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. С. 4–13. URL : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/zorych_fenomen.pdf
4. Іванець Т. Особливості реалізації принципу соціальної відповідальності в умовах децентралізації соціальної політики. *Перспективи Соціально-політичний журнал*. № 3. 2021. С. 50–57. URL :<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/13334/1/Ivanets.pdf>
5. Котенко Я., Ткачук А. Локальна ідентичність і об'єднані територіальні громади. Видання друге, виправлене та доповнене. К. : ТОВ «Видавництво «ЮСТОН», 2018. 56 с. URL :https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/451/web_book_Lokalna_identich-PRN_148x210_2-e-v.pdf

6. Океанможливостей: прийнято Стратегію розвитку Маріуполя–2030. *Офіційний сайт Маріупольської міської ради*. 22.12.2021. URL :<https://mariupolrada.gov.ua/news/ocean-mozhливостей-prijnjato-strategiju-rozvitku-mariupolja-2030>

7. Пельц І. Галерея, фестиваль і мобільний додаток: як зміниться Маріуполь до нового туристичного сезону. 23.11.2021. URL :<https://omore.city/articles/176442/galereya-festival-i-mobilnij-dodatok-yak-zminitsya-mariupol-do-novogo-turistichnogo-sezonu->

8. Суслов М. Локальна ідентичність як пріоритетний напрям у стратегічному плануванні розвитку територіальних громад. *Науковий вісник: державне управління*. 2021. № 2(8). С. 133–151. URL :<https://nvdu.undicjz.org.ua/index.php/nvdu/article/download/173/168/488>

9. Угрин Л. Концептуалізація поняття «ідентичність» у дослідницьких стратегіях соціальних наук неklasичного періоду. *S.P.A.C.E.* 2017. № 2. С. 4–10. URL :<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7343/Ugrin%20SPACE%202-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М. : Прогресс, 1996. 344 с.

Ivanets T. M. Preservation of local identity of internally displaced persons in the context of societal security (on the example of Mariupol)

The article is devoted to the analysis of the problem of preserving the local identity of internally displaced persons in the context of societal security. The main approaches to the definition of «identity» in the framework of scientific paradigms are considered. The peculiarities of E. Erikson's approach to the definition of identity are analyzed: the relationship of identity and identification, the relationship of identity and environment, the essence of group identity and the peculiarities of its use in the political process. The concept of «local identity» as a manifestation of territorial identity is characterized, the main levels and components of local identity, the place of local identity in the process of building united territorial communities, which intensified in the framework of the decentralization strategy in 2014, are determined. The main features of the image of Mariupol before 2014 and the peculiarities of the formation of a new local identity after 2014 are investigated. The main directions of formation of a new local identity are highlighted, approaches to the formation of local identity within the framework of the city development strategy until 2030 are characterized. The features of the transfer of issues related to the local identity of communities to the sphere of social security are analyzed. The main challenges that threaten the local identity of the communities located in the occupied territory are identified, namely the loss of elements that traditionally served as the basis for the formation of local identity; assimilation of community members as a way to adapt to new conditions; artificial destruction of local identity as a purposeful political strategy of the occupation authorities. The social structures, which in the new conditions become mechanisms of preservation and reproduction of local identity, are singled out and investigated. The features and main directions of activity of the network of information and humanitarian hubs «I am Mariupol», created with the participation of the Mariupol City Council, are considered, its role in preserving the local identity of Mariupol residents is determined.

Key words: local identity, territorial community, internally displaced person, societal security, «I – Mariupol».